

Politika és erkölcs

EÖRSI ISTVÁN

Kis János könyve, *A politika mint erkölcsi probléma* (Élet és Irodalom, 2004) hosszú, töprengő munka eredménye, és roppant filozófiai műveltségnyagot görget magával. Közvetlen kiváló oka azonban egy konkrét politikai botrány és az ennek nyomában kitört indulatos vita volt, amelyet a történelmi pillanathoz kötött félelme és felháborodások motiváltak. A szerző érdeme, hogy megérezte: a botrány által előcsalagott érvek, melyeket részben kiváló elmék sajtoltak ki magukból, figyelmen kívül hagyják a politikai kultúra evidens kívánalmait, és olyan tájékozatlanságról tanúskodnak, mely, ha állandósul, még tovább rombolhatja demokráciánk politikai és erkölcsi minőségét.

Amikor 2002 nyarán nyilvánosságra került, hogy az új miniszterelnök, Medgyessy Péter titkos ügynök volt, Kis János a Magyar Hírlapban a lemondását követelte, amiért ezt a múltját súlyosan terhelő életrajzi tény elhallgatta a választók előtt. A baloldali közvélemény jelentős része azonban az Orbán-kormány négyesztendő lidércnyomása után semmitől sem rettegett úgy, mint hogy a botrány folyamánaképpen visszatér ez a lidércnyomás. Ezért került, amibe került – meg akarta szilárdítani Medgyessy legitimitását, amelyet megingattak Kis János érvei. A leghatásosabb ellenérvet Nadas Péter fogalmazta meg: a demokratikus politikai életben minden megengedett, és semmi sem kifogásolható, ami nem sérti a törvényt. Ez a megfogalmazás az Orbán-sokkban okkal szenvedők táborában örömjongást váltott ki.

Könyvében Kis János ezt feleli Nadasnak: „Gondoljunk csak bele, mi mindent nem volna szabad, ha ezt elfogadnánk. Nem nevezhetnénk nyilvánosan züllöttnek a züllöttet, gyűlöletesnek a gyűlöletest, arcátlanságnak az arcátlanságot, mert ezek a szavak úgy írják le a tárgyakat, hogy a leírás elválaszthatatlanul összevegyül bennük az erkölcsi értékeléssel. Nem kifogásolhatnánk, ha egy politikus minden íratlan szabályt felrúg, például a bizalmasát ülteti egy független hatalmi ág vezetőjének székébe, vagy rokonait előnyös állami megrendelésekhez segíti hozzá. Nem sérelmezhetnénk, ha rasszista kijelentésekre ragadtatja magát.” Mindezt megtoldom egy még ezeknél is egyszerűbb példával: nem kifogásolhatnánk, ha a politikus szemérmetlenül hazudik, mert a hazugságot – mely az emberek közt több tragikus konfliktust okoz, mint mondjuk a lopás – törvény nem bünteti. A törvény és az erkölcs követelményei közt gyakran támad feszültség, és én írói buzgólkodásom során már régen ráébredtem arra, hogy a filiszteri beállítottság biztos ismérve, ha valaki az erkölcs szempontjait másodlagosnak tekinti a törvény előírásaihoz képest.

Kis János könyvének legérdekesebb fejezetesei mellett érvelnek, hogy a politikusnak, noha az ő döntései sem mentesíthetők az erkölcsi megítélés szempontjaitól, más viszonyt kell kialakítania a morál parancsaival, mint a köznapis embereknek. Ennek egyik oka az, hogy nemcsak magáért, hanem egy teljes közösségnek az életéért, jólétéért és biztonságáért is felelős. Ha például valamely fejedelem okkal tart attól, hogy szomszédja megszegi meg nem támadási szerződésüket, akkor csak úgy mentheti meg alattvalóit a pusztulástól, ha a szerződést ő szegi meg, és ő támad először. Ilyen tárgyú eszmefuttatásaihoz az idézeteket elsősorban Hobbstól és Machiavellitől veszi, és Machiavellitől veszi a kételyt is, amelyet az ilyen döntések ébresztenek: „Mégsem lehet virtusnak nevezni polgártársai legyilkolását, barátai elárulását, szőszegéseit, könyörtelenségét és istentelenségét”, és ebből ezt a következtetést vonja le: „A tett megengedhetővé válik ugyan, mindazonáltal elítélendő marad.” Az ilyen típusú döntésekről, amelyek során a fejedelem (vagy akár egy modern politikus) feláldozza erkölcsi tisztaságát, hogy megmentsse az államot, Kis János azt mondja, talán Machiavelli nevében, de semmiképp sem vitázva vele, hogy „A jó fejedelem térdig gázol az erkölcsi sarában”. Hihetetlenül nehéz ezzel a tétellel egyetérteni, ahogy vitázni is nehéz vele. Ráadásul ez a logika nem kötdök pusztán régi korok fejedelmeinek a döntéseire, hanem befolyásolhatja modern demokratikus kormányok döntéseit is. A második világháború végén az angolok azzal indokolták a Drezda és Hamburg ellen intézett, katonai szempontból szükségtelen terrorbombázásokat, hogy ha előbb törtek meg a németeket, akkor a náciizmus és a háború kevesebb polgári áldozatot szed, és kevesebb szövetséges katona hal meg. Az első atombombákat is humánus indoklással dobatta le az amerikai jó Fejedelem Hirosimára és Nagaszakira. Kádárt azzal szokták menteni, hogy áruházaival és tömeggyilkosságaival megmentette az országot a Rákosi-félek uralmától. Napjainkban Bush azzal érvel, hogy preventív háborúkkal biztosabbá teheti a világot. Eddig nem tettem biztosabbá, sőt, és ezért az ő esetében egy rossz fejedelem gázol térdig az erkölcsi sarában. Tehát a helyzetkezelés minőségén múlik, hogy a népe érdekében gaztetteket elkövető fejedelem az erkölcsi sarában gázol-e, vagy az erkölcs nap-sütötte főnyén lépdel? Inkább azt gondolom, és ebben talán nem állok messze Kis János álláspontjától, hogy csak az egyedi eset gondos elemzése igazíthat el ebben a dilemmában.

Nyilván nem tisztázható minden esetben teljes bizonyossággal, hogy az erkölcsi törvényeket lábbal tipró államhatalom tettei mikor megengedhetők annak ellenére, hogy elítéljük őket. Kis János behatá-

an foglalkozik az olyan esetekkel, amikor a bűnt, bármit döntünk is, nem tudjuk elkerülni. Alappéldázként William Styron *Sophie választ* című regényének konfliktusát használja. Sophie-nak, aki két gyerekével érkezik meg Auschwitzba, azt mondja az SS-orvos, hogy ő maga dönthet: a fiát vagy a lányát menti-e meg. Ha nem választ köztük, akkor mindkét gyerek meghal, és egyikük halálát ő okozza. Ha választ köztük, akkor az egyik gyerek haláláért ő is közvetlenül felelős. Vagyis nem választhat úgy, hogy mentesüljön a bűntől. Ennek a példázatnak Amerikában könyvtárnyi irodalma van, és Kis János bőven merít belőle: az alapszituáció leleményes változatait és ezek elágazásait mintegy száz oldalon tárgyalja. Ezt tartom a könyv egyetlen szerkezeti hibájának: a szerző a politikának mint erkölcsi problémának az elemzésére vállalkozott, és ehhez az ismertett alaplémma és a kifejtés néhány részlete pompás kiindulópontul és metaforikus gondolati anyagnak szolgál. De a példaként felhozott esetek többsége nem a politika és az erkölcs viszonyának sokrétűségét, hanem pusztán az erkölcsi dilemma interperszonális árnyalatait gazdagítja, gyakran szellemesen és mélyértelműen, de ez a részletezés mégis elvezet az eredendő mondanivalótól.

halálosan beteg Lukácsról, hogy mit nevezett ő 1919-ben bűnnek. „Há-hát az e-e-erőszakot” – felelte már dadogva, de habozás nélkül.

Kis János mély empátiával tárta fel azt a gondolati küzdelmet, amelyet a XX. század első nagy világegyése után egy eltévedt polgár folytatott annak érdekében, hogy túlléphessen azon a korszakon, amelyet a háború kitérte óta totálisan bűnösnek érzett. A megértést megkönnyítette számára, hogy ő már átláthatta az egész folyamatot és a végkifejletet: a kommunista mozgalom iszonyatos lezülését, a szovjet-szocializmus sok évtizedes borzalmait és benne Lukács légtornászmutatóványait, ahogyan az önmegőrzés és az alkalmazkodás között egyensúlyozott. 1919 után Lukács nem engedélyezett magának olyan történelmi pillanatot, amikor teljes következetességgel, a saját színvonalán végiggondolhatta volna, hogy mi a bűn.

De vajon a mi világunk kevésbé bűnös, mint 1914-ben volt? Kis János könyvének minden praktikus tanulságával egyetértek. A morál szférája szerintem sem választható el a politikától. Szerintem is vannak olyan helyzetek, amikor a politikusnak vállalnia kell a bűnt, miközben tudja, hogy

meit – az egyenlő jogot az evésre, a lakásra, a munkára, a kulturált életre, a képességeknek megfelelő karrierre, az igényes szórakozásra stb. – „az emberkről mint szabad és egyenlő lényekről alkotott felfogás” nem biztosítja, és nem is biztosíthatja, mert ennek érdekében fell kellene áldoznia a már biztosított szabadságkontingens legkülönfélébb összetevőit, például a gazdasági élet szabadságát.

A könyv olvasása közben az vált legszemélyesebb problémámmá, hogy amikor Kis János elismeri, hogy a liberális demokráciának „lehetnek a jelenleg ismerteknél jobb változatai”, akkor gondol-e arra, hogy esetleg a távolabbi jövőben összhangba lehet-e hozni a társadalmi esélyegyenlőség magán-utópikus elvét a liberális demokrácia legnagyobb vívmányával, a törvény előtti egyenlőséggel? Mert ha ezt nem tartjuk elképzelhetőnek, akkor még ma, a szocialista pretenziójú forradalmak elkeserítő, kétségbeesítő tapasztalatainak ismeretében sem érezhetünk erkölcsi és politikai fölényt azokkal szemben, akik az 1917-et követő időben ki akarták vezetni a világot a „tökéletes bűnösség” állapotából. Akkor csak azt állíthatjuk, hogy a lázadások bűnbe vezető zsákutcáját a beletörődés pusztulásba vezető zsákutcájával cseréljük fel. Még az is kétséges, hogy az éhség kevesebb áldozatot szed-e jelenleg a Földön, mint a sztálini gulágbirodalom. Ilyen körülmények között a morális egyenlőség elve, mely „a demokrácia fundamentális elvei közé tartozik, ha ugyan nem ez a legalapvetőbb a demokrácia választását igazoló elvek együttesében”, csak tökéletlenül érvényesülhet, mert a kukákban guberaló hajléktalan csak kivételesen érheti el azt az erkölcsi szabadságot, amelyet egy kukagyárkonzern tulajdonosa élvez.

Miközben ezt írom, tudatában vagyok annak, hogy Kis János is hangot adhatna, ha akarná, filozófiailag jobban alátámasztva, mint ahogy én erre képes vagyok, ugyanezeknek a kételyeknek. Ő azonban könyvében más célt tűzött maga elé: a politika erkölcsi és az erkölcs politikai összefüggéseit vizsgálva a tényleges lehetőségek ma is megvalósítható optimális változatait kereste. Szóhasználata is következetesen ehhez igazodott. Az emberek mint szabad és egyenlő lények a természet képződményei, és a kapitalista demokrácia törvényei szabják meg valóra váltható lehetőségeik körét, ha minden jól megy. A szabadság és az egyenlőség, vagy pontosabban: a szabadság egyenlősége viszont tágabb és mélyebb értelmű, mint hogy beleférne életünknek abba a szeptembe, amelyet a törvények szabályoznak. Erről a többletről azonban az olyan könyv, amely aszketikus szigorral lemond az utópikus spekulációkról, nem vehet tudomást. Ez azonban felvet egy súlyos erkölcsi dilemmát, amelyről nem hallgathatok.

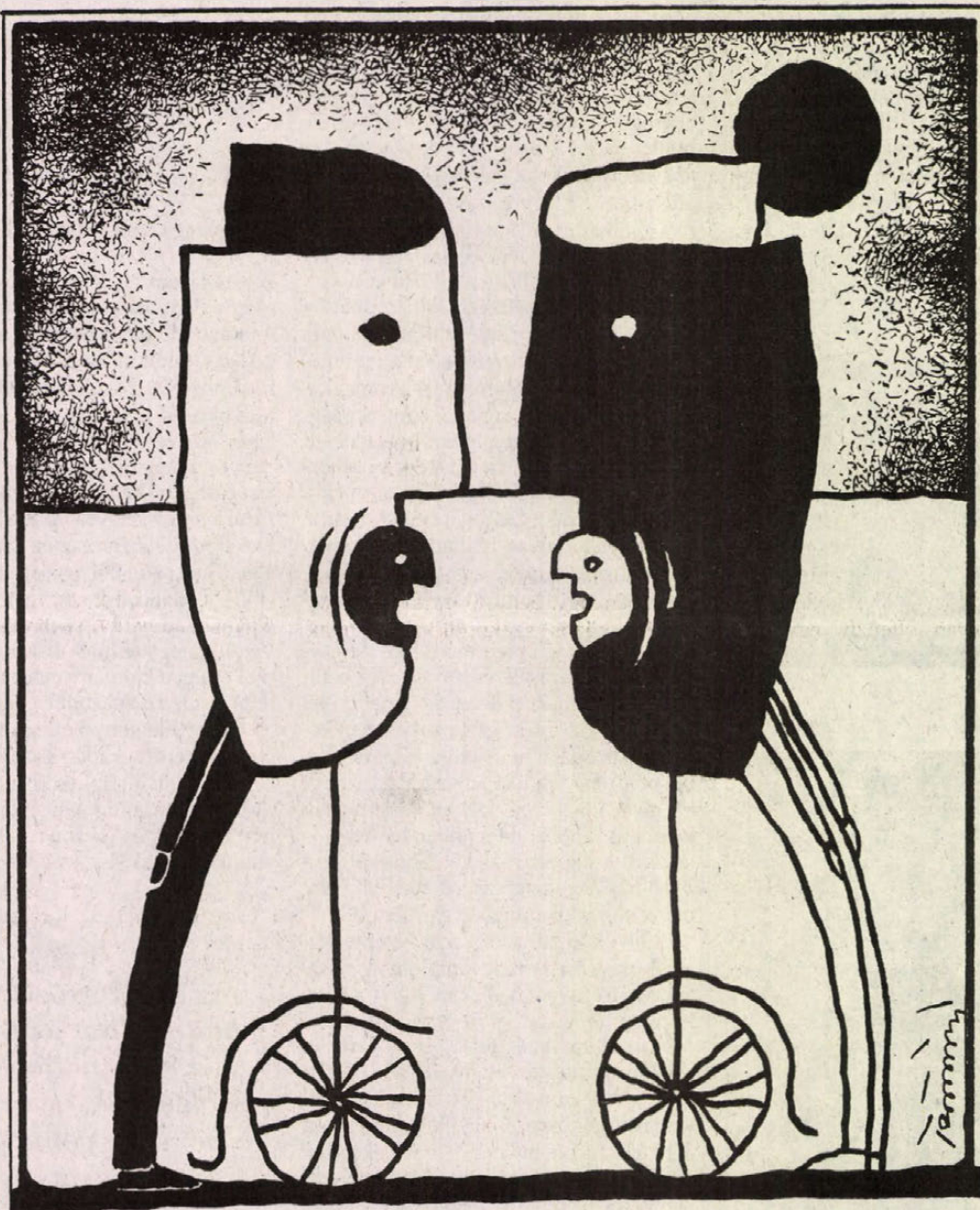
A könyv függeléké három nagyszabású tanulmányt tartalmaz. Az első Max Weber könyvével, *A politika mint hivatással* foglalkozik, a második, amelyről szótam már néhány szót, Lukács György fiatalkori tanulmányával, *A taktika és etikával*, a harmadik Václav Havel *A hatalom nélküliek hatalma* című esszéjének meghatározó fordulatával, az „Igazságban élni” jelszavával. A pártállami rendszerek arra kényszerítették alattvalóikat, hogy kis előnyökért apró, szimbolikus jelentőségű hazugságokba bonyolódjanak. Havel példája szerint a Zöldesges „kiteszi a kirakatba, a hagyomány és a sárgarépák közé, a jelszót: »Világ proletárjai, egyesüljtek!«”. Ennek csak az a jelentősége, hogy nyilvánosan demonstrálja lojalitását. A Zöldesgesnek sok társa van, így hát a sok hasonló gesztus rendszerré áll össze. De ahogy az ember elvállalhatja, hogy különösebb kárt nem okozza hazugságban él, úgy ráébredhet arra is, hogy »A hazugság felszínre alatt ott lappang az életnek »egy rejtett szférája«, az élet rejtett nyitottsága az igazsággal szemben«. Ha tettekkel realizálja ezt a felismerését, akkor ezt megtorolja a diktatórikus hatalom, de akit magával ragadott az »igazságban élni« pátosza, az célul tűzhet ki, hogy megvesse a lábát a hivatalos intézményeken kívül, átvészelve a megtorlás és manipuláció kísérleteit”.

Lázadása első pillanatában a Zöldesges nem láthatta még, hogy miként kecmerg majd ki a csapdából, amelybe elhatározásával belecslezte magát. Tette nem koncepcióra, hanem zsigeri késztésekre vezethető vissza. Nem volt kedve ahhoz, hogy továbbra is hazugságban éljen. Az ő példájára gondolok, amikor tömi kezdem a fejemet azon, hogy vajon nem élünk-e teljes citizenfegyverzetünk ellenére hazugságban, ha annak a politikai rendszernek a híveiként, amelyet ma bizvást tekinthetünk a legjobbnak az összes megvalósult rendszer között, elhallgatjuk vagy nem akarjuk tudomásul venni, hogy a tökéletes bűnösség korában élünk ma is? Sőt azt sem akarjuk tudomásul venni, hogy ez a mi legjobb rendszerünk ma létező legjobb változataiban nem alkalmas arra, hogy véget vessen ennek a korszaknak. Kis János könyve elutasítja az efféle kérdéseket, mert „az utópia nem helyettesítheti a való világ feltételei közötti gondolkodást. Ez a tanulmány pedig az utóbbira vállalkozik. Mint mondtam, abból indul ki, hogy a liberális demokrácia radikális meghaladására nincs esély. Látható alternatívái elfogadhatatlannak”. Láthatatlan alternatívái viszont nyilvánvalóan az utópizmus birodalmába tartoznak.

a bűn azért bűn marad. Rokonszenvezem a könyvnek azzal a módszerrel, mely konkrét történelmi helyzetekből, impozáns filozófiai apparátust mozgósítva vezet el a morális politikai választatok és konfliktusokhoz. Csak ezt a kérdést hiányolom: kevésbé bűnös a világunk? Csökkent 1914 óta az egyenlőség? Az éhezők aránya? A veszély, hogy egyik napról a másikra megsemmisül civilizációnk?

Kis János már könyve előszavában kifejti azt a meggyőződését, miszerint „az emberi természet és a környező világ kiküszöbölhetetlen korlátozó feltételei közt a liberális demokráciának nincs jobb alternatívája, noha lehetnek a jelenleg ismerteknél jobb változatai”. Elismeri, hogy „az utópiára való készség elvesztése kritikátlanul tesz a valósággal szemben”, „az önmagával szemben is kritikus utópizmus viszont termékeny elégedetlenség forrása”. Mindazonáltal az utópia nem helyettesítheti a való világ feltételei közötti gondolkodást. Ez a tanulmány pedig az utóbbira vállalkozik. Mint mondtam, abból indul ki, hogy a liberális demokrácia radikális meghaladására nincs esély. Látható alternatívái elfogadhatatlannak”. Láthatatlan alternatívái viszont nyilvánvalóan az utópizmus birodalmába tartoznak.

Csak hogy nézetem szerint távlati szempontból elfogadhatatlan az a rend is, a liberális demokrácié, amelynek működőképes alternatívái jelen pillanatban én is csak a vágyak birodalmában bírom felfedezni. Másrészt viszont amit Kis János „az emberekről mint szabad és egyenlő lényekről alkotott felfogás”-nak nevez, azt is a vágyak birodalmába sorolom. Ez a felfogás jelenleg optimális esetben is csupán a törvények által biztosítható szabadságra és a törvények előtti egyenlőségre vonatkozhat. Azt mondom, hogy „csupán”, de nem vonom kétségbe, hogy ez óriási vívmánya a modern, polgári fejlődésnek. Csak annyit állítok, hogy az egyenlőségnek a rendszer lényegéből fakadóan kodifikálhatatlan ele-

TITTMANNI BÉLA BRAZA

Lázadása első pillanatában a Zöldesges nem láthatta még, hogy miként kecmerg majd ki a csapdából, amelybe belecslezte magát.

Ezt a könyv Sartre és Lukács egy-egy művén keresztül állítja elé. A „piszok kezek” metaforája Sartre nevéhez fűződik – a Sartre-darabban, amelynek ez a címe, Hoederer kommunista vezető azt hirdeti, hogy a szennyes világ forradalmi megváltoztatásához be kell szennyeznünk a kezünket. A forradalmár, aki mindenáron tiszta akar maradni, magára gondol csak, és nem a világra. A szennyes világ tiszta kezekkel nem tisztítható meg. A kommunista forradalmárnak ezt az utólagos reflexióját három évtizeddel korábban, 1919 elején, vagyis a történet első pillanatában megelőlegezte Lukács György *Taktika és etika* című tanulmányában, amellyel Kis János könyve kitérsz is foglalkozik: először Sartre darabjával hasonlíttja össze, másodsor könyve függelékében remekbe szabott esszéjét szentel neki. Lukács tudta, hogy gyilkolni minden körülmények közt bűn, de adódhatnak olyan helyzetek, amikor „nem szabad megtenni, de meg kell tenni”. Kis János idézi Lukács kedves mondatát Hebbel darabjából, a *Juditból*: „És hogyha Isten közém és a nekem rendelt tett közé a bűnt helyezte volna – ki vagyok én, hogy ez alól magamat kivonhatnám?” Ez a „szennyes kezek” őseredeti kérdésfeltevése, amelyet a mozgalom egyik jövőbeli teoretikusa még tiszta kézzel fogalmazott meg. 1971 tavaszán megkérdeztem a már